

Birgit Sawyer

Det vikingatida runstensresandet i Skandinavien

Att det vikingatida runstensresandet svarat emot vissa bestämda behov är en utgångspunkt för de flesta försök att förklara det, och även om stor enighet råder om ett av dem, nämligen behovet av prestige- eller statusmarkörer, leder inte detta särskilt långt. Varför tog sig detta och andra behov plötsligt, i så stor omfattning, och på så skilda håll, just detta uttryck? Själva bruket att resa minnessten och förse den med en runinskrift är känt sedan folkvandringstiden, men det var under en period från och med slutet av 900-talet fram till ca 1100 som det hade sin verkliga blomstringsperiod. Från danskt, norskt och svenskt område känner vi till över 2000 av dessa inskrifter (på resta stenar och fasta hållar), vilka så markant skiljer sig från äldre och yngre att man kan tala om ett speciellt (sen)vikingatida runstensmode.

Medan äldre inskrifter ända in på 800-talet är mer varierade till sitt innehåll, ofta har magiska inslag och inte sällan är dunkla och svåra att tolka, är de vikingatida inskrifterna överallt anmärkningsvärt lika till såväl språk som formulering, och deras innehåll är genomgående mycket likartat. I samtliga fall får vi reda på inte bara till vems minne stenen är rest utan också vem (eller vilka) som ombesörjt minnesmärket och dessutom oftast (i 90% av fallen) hur stenresare och avlidna var relaterade till varandra. Ibland nämns även andra (redan avlidna) släktingar, och efter denna "minnesformel" kan följa ytterligare upplysningar om den avlidne (social ställning, ev. utlandsfärd eller stridsinsats, döds-sätt, dödsplats etc.) Totalt sett är det ovanligt med magiska besvärjelser och åkallan av hedniska gudar; sådant förekommer i Danmark men är sällsynt på svenskt område, där i stället kristna kors och böner är vanliga, framför allt i Uppland. I många fall avslutas inskriften med namnet på själva runmästaren.

Mycket omdiskuterade är frågorna om de vikingatida runstenarnas ytterst ojämn distribution och tidsmässiga koncentration. Från norskt område är endast ca 50 kända, från danskt (här inklud. Halland och Skåne) ca 200 och från svenskt ca 1750, varav mer än 1000 enbart i Uppland. Den närmare dateringen är högst osäker, men man brukar i vart fall räkna med att de flesta danska (utom de bornholmska) är från slutet av 900-talet och början av 1000-talet. Västgötska och östgötska inskrifter anses vara *i stort sett* samtida med de danska, medan övriga svenska är något yngre; i Uppland (och på Bornholm) tar runstensresandet fart först vid mitten av 1000-talet; på vissa håll pågår det ända in på 1100-talet.

Många försök har gjorts att besvara frågan om orsakerna till detta tidsbegränsade mode; det har satts i samband med tidstypiska faktorer som t.ex. vi-

kingatåg, trosskifte och statsmaktens framväxt. Medan vissa forskare söker *en* faktor som huvudorsak till periodens runstensresande, arbetar andra med en *kombination av flera faktorer*. Att meningarna är delade beror mycket på att runforskningen i Skandinavien i så hög grad bedrivits inom vart land för sig, varvid otillräcklig uppmärksamhet ägnats likheter resp. olikheter mellan danska, norska och svenska förhållanden.¹ I Sverige har dessutom studiet av de *uppländska* runstenarna helt kommit att dominera, vilket lett till generaliseringar, som saknar täckning i t.ex. västgötskt och östgötskt material. Ett samlat grepp om hela det skandinaviska materialet är nödvändigt för ökad förståelse av periodens stenresande.

Ett sådant samlat grepp, liksom de lika nödvändiga detaljstudierna, kräver många forskares insatser och — inte minst — dessa forskares samarbete över ämnesgränserna. Även likheter och olikheter *inom* olika regioner måste klarläggas, varvid hänsyn måste tagas till spridningsbilden i sig, stenarnas placering i förhållande till andra fornfynd, deras storlek och konstnärliga utsmyckning, inskrifternas utformning, innehåll och språkliga karaktäristika. Längre bedrevs runforskningen nästan uteslutande av språkforskare, men på senare tid har allt fler företrädare även för andra discipliner börjat intressera sig för de vikingatida runstenarna som källmaterial, och mycket spännande arbete bedrivs nu runt om i Skandinavien av — förutom runologerna själva — t.ex. arkeologer, konstvetare och historiker med olika specialinriktningar.²

Som historiker var jag ursprungligen intresserad av vad runstensmaterialet kunde säga om arvs- och egendomsförhållanden i det senvikingatida Skandinavien. För arbetet med hithörande frågeställningar var en genomgång av samtliga inskrifter nödvändig,³ och det är resultaten från denna genomgång, framför allt de olika stenresarmönster jag upptäckte, som fört mig in på den övergripande frågan om det vikingatida runstensmodets uppkomst, spridning och funktioner. När jag nu presenterar ett *förslag* till helhetssyn på periodens stensresande är det i starkt medvetande om vilka detaljinvändningar som kan göras från olika håll men också i hopp om att tillföra diskussionen nya synpunkter och infallsvinklar.⁴ Då förslaget har växt fram under ställningstagande till andra forskares arbeten, är det naturligt att börja med en presentation av tidigare förklaringsförsök.

Vikingatågen

Flera forskare förklarar modet med tidens alldeles speciella kännetecken, nämligen *vikingatågen* och hänvisar till de många runstenar som rests för att hedra släktingar som dött utomlands. Överallt utgör dessa dock en försvinnande minoritet; faktum är att inte ens 10% av Skandinavien vikingatida inskrifter talar om utlandsfärder över huvud taget. Att många ändå förknippar periodens runstenar med vikingatåg och handelsfärder till exotiska mål är kanske inte ägnat att förvåna, då det just är dessa spektakulära inskrifter som länge tilldragit sig

det största intresset från forskarna själva. I olika slag av handböcker ägnas genomgående ett oproportionerligt stort utrymme åt utlandsfararna, vilket ger ett missvisande intryck och skyler det faktum att den överväldigande majoriteten av stenar är resta efter personer, som levtt, verkat och dött här hemma.⁵ När så eminenta kännare av vårt skandinaviska runmaterial som Sven B.F. Jansson och Erik Moltke båda tillskriver vikingatågen en avgörande betydelse för runstensresandet ger detta naturligtvis en alldeles extra tyngd, och den stora mängden stenar som rests (både före och efter vikingatågens upphörande) över fredliga och alldagliga hemmasittare hamnar i skymundan. En förklaring kan vara att dessa forskare — och många med dem — uppfattar de s.k. utlandsfararstenarna som de *egentliga* runstenarna, de som var stilbildande och modeskapande även bland de många mindre dådlystna i samhället. Endast så kan i vart fall följande konstaterande av Sven B.F. Jansson förstås: "När långfärderna upphörde, när de gamla handelsvägarna hade stängts, när vikingaskeppen icke längre om våra rustades till färder i österled och västerled, då ristades och restes icke längre några runstenar i egentlig mening. Våra vanliga runstenar var kan man säga vikingatågens monument, och i många av dessa inskrifter kan den lyhörde — den kanske alltför lyhörde — tycka sig förnimma vikingens kärlek till äventyr och blåsiga bedrifter."⁶

Även om man utgår ifrån att många hemmasittare har inspirerats av just utlandsfararstenarna, återstår ändå att förklara varför man plötsligt och på så skilda håll runt om i Skandinavien börjar hedra anhöriga som dött utomlands med just denna typ av minnesmärke. Både resande av minnesmärken (i trä eller sten) och utlandsfärder var ju något som pågått här under flera århundraden utan att för den skull ha resulterat i runstensresande av den omfattning som utmärker just 1000-talet. Det följer redan härav att det är andra faktorer som måste sökas bakom modets explosionsartade utbredning, och då dessutom den stora massan av runstenar rests efter vikingafärdernas upphörande, är det uppenbart att stenresandet till största delen svarat mot helt andra behov än dem som framkallats av utlandsfärderna. Vilka var dessa behov?

Trosskiftet

Då ju runstensperioden i stora delar av Skandinavien sammanfaller med kristnandet, ligger det nära till hands att sätta stenresandet i samband med själva trosskiftet. Flera forskare ser i modet ett fenomen, typiskt för övergången från hedniskt till kristet begravningsskick. Somliga tänker sig att runstensresandet har svarat emot känslomässiga behov hos nykristna, som sedan det nya skicket att begrava de döda på kyrkogården införts, ändå ville hedra sina (hedniska) anhöriga på traditionella platser, hemma vid gården, nära vägen eller på tingsplatsen.⁷ Det är möjligt att så ofta kan ha varit fallet, men det faktum att många runstenar på ett tidigt stadium flyttats till kyrkogårdar eller t.o.m. murats in i själva kyrkobyggnaden, och andra möjligen rentav haft sin *ursprungliga* place-

ring i eller invid kyrkan, talar i stället för att det snarare varit *bristen på kyrkogårdar* som framkallat behovet att resa en kristen runsten.⁸ I Uppland dröjde det innan byggandet av kyrkor med kyrkogårdar kom igång, och som Anne-Sofie Gräslund har visat finns här många runstenar, som tydligen fungerat som kristna gravstenar på hedniska gravfält.⁹

Gravskicket genom tiderna vittnar inte bara om omsorgen om de avlidna, utan också om de efterlevandes strävan att på ett synligt sätt — med gravgåvor och monument av olika slag — demonstrera sin *egen* status och rikedom. Kyrkans representanter motarbetade gravgåvor och försökte i stället övertala de efterlevande att gåvor borde gå till dem — som ersättning för deras böner till de avlidnas fromma. I en övergångstid, när det nya kristna — enkla — begravnings-sättet måste ha upplevts som ett oerhört brott mot urgamla sedvanor, särskilt för de rika, och innan kyrkor och kyrkogårdar blev självklara centra med plats för påkostade kristna gravmonument, kan runstenarna ha tjänat syftet att kompensera avsaknaden av gravgåvor och demonstrera familjens status. I Danmark, där man fortsatte bygga gravhögar och stensättningar även efter Harald Blåtands kristnande av landet, hade runstenarna uppenbarligen funktionen av "statusmarkörer", men huruvida runstenen i sig markerade en kristen gravläggning (utan gravgåvor) är svårt att veta, då de flesta danska inskrifter inte ger någon vägledning härvidlag. Det förefaller dock rimligt att ändå betrakta dessa "neutrala" stenar som resta av personer, vilka accepterat det nya skicket; i ett land, som kristnats genom kungligt påbud, förelåg ju inget behov av att särskilt markera trostillhörigheten, *såvida den inte avvek från den officiella*. Om sådana avvikelser vittnar ett tjugotal danska runstenar, som tydligen fungerat bl.a. som hedniska protester mot den nya religionen.¹⁰ Omvänt indicerar det faktum att flertalet runstenar i Uppland är ostentativt kristna att det här var den kristna trostillhörigheten som var avvikande och just därför behövde markeras.

Tolkat på detta sätt skulle runstensmaterialet med hänsyn till relativ storlek och inbördes sammansättning *i stort* avspegla trosskiftet, det sätt på vilket kristnandet genomfördes, och den tid processen tog i anspråk. I *Danmark*, där antalet runstenar är förhållandevis lågt och andelen explicit hedniska runstenar ungefär lika stor som de explicit kristna, är den intensiva runstensperioden begränsad till några årtionden. Detta kan hänga samman med att kristendomen här infördes "centralt", att byggandet av kyrkor och kyrkogårdar snabbt kom igång och att själva övergångsperioden därför blev relativt kort. De hedniska runstenarna kan tolkas som uttryck för såväl en politisk som en religiös reaktion mot ett tros- och kultskifte, som påtvingats uppifrån. I *Västergötland* och *Östergötland* kan situationen ha varit en liknande, jämfört med Mälardalen är antalet runstenar lågt och behovet att förse inskrifterna med kristna böner uppenbarligen mindre.¹¹ I dessa båda landskap fanns tidigt ett nära samband mellan kungamakt och kyrklig organisation; Skarastiftet inrättades på kungligt initiativ, och de västverkförsedda kyrkorna i Husaby resp. Örberga är goda exempel på kyrkobyggnader som manifestationer för den världsliga maktens utövare.¹²

I övriga Sverige var kristnandet däremot en betydligt mer utdragen process. Detta gäller framför allt *Uppland*, som ju också ensamt innehar över hälften av hela periodens samtliga runstenar. Att processen blev så utdragen kan bero på att här inte fanns någon centralmakt som med ett påbud kunde införa kristendomen i hela regionen, och de uppländska stenarnas karaktär av kristna trosdeklarationer tyder ju också på att beslut om omvändelse under hela 1000-talet varit individuella. I *Uppland* får vi därför räkna med nykristna familjer under flera generationer, och då det dessutom dröjde innan kyrkobyggandet kom igång på allvar, skulle allt sammantaget kunna bidra till att förklara varför så oerhört många runstenar kom att resas i just detta landskap. På *Öland* och *Bornholm* tycks situationen ha liknat den i *Uppland*, medan *Södermanland* faktiskt företer vissa likheter med götalandskapen: intressant är i detta sammanhang Carl Ivar Stähles påpekande att de tre välavgränsade runstensområdena i *Södermanland* sammanfaller med de tre senare prosterierna i *Strängnäs stift*.¹³ Detta väcker frågan om inte dessa områden motsvarat tre redan tidigare separata "hövdinga-dömen" eller annan form av administrativa enheter, inom vilka tre olika grupper av missionärer och runmästare i tjänst hos var sin makthavare, verkat under 1000-talet. Kristnandet av detta landskap *kan* alltså ha haft mer av "centralmaktskaraktär" än *Uppland*; härför talar den lägre andelen runstenar med kristna böner — liksom förekomsten av explicit hedniska.¹⁴

Men även om runstensresandet svarat mot religiöst dikterade behov i ett övergångsskede, kan trosskiftet inte förklara det vikingatida runstensmodets uppkomst, spridning och likformighet. På norskt område slog detta mode inte igenom så som på danskt och svenskt, och *inom* dessa områden slog det inte igenom alls i vissa regioner, som t.ex. *Bohuslän*, *Halland*, *Blekinge*, inte heller i vissa delar av för övrigt relativt runstensrika regioner; anmärkningsvärt runstenstomma är t.ex. södra *Jylland*, östra *Småland* och i *Västergötland* *Kinnekulle*. Detta tyder i sig på att stenresandet fyllt även andra funktioner, vilka i runstensfattiga områden varit onödiga eller fyllts på andra sätt. Vilka var dessa andra funktioner? För besvarande av den frågan skall utgångspunkten tagas i det faktum att periodens runstenar samtliga är något *mer* än minnesmärken efter avlidna.

Att runstenarna samtidigt och kanske framför allt är monument över stenrensarna själva framgår av dessas framträdande placering — först av allt — i inskriften. Härigenom skiljer de sig markant från medeltida (och moderna) gravhällar, där ju i regel endast den döde namnges. En annan signifikant skillnad är vidare att, medan ju gravhällar lagts över såväl kvinnor som män, de vikingatida runstenarna rests huvudsakligen *efter män* (i 93% av fallen). Då det hedniska gravskicket under järnåldern visar att omsorgen om och hedrandet av de döda gällt *båda* könen, tyder den mycket låga andelen avlidna kvinnor i runstensmaterialet på att stenresandet endast delvis hörde hemma i grav- och kultsammanhang. Det andra sammanhang, inom vilket runstenarna hör hemma, kännetecknas av *att endast vissa avlidna hedras och att det görs till en huvudsak vem (eller vilka) av de efterlevande som står för hedrandet samt hur stenresare*

och avlidna är relaterade till varandra. Det hävdas ibland att det helt enkelt rör sig om slumpvist förekommande manifestationer av social status och prestige i största allmänhet, men en kartläggning av samtliga relationer mellan stenresare och avlidna har resulterat i så distinkta stenresarmönster, att man måste utsluta slumpen och konstatera att stenresandet som sådant liksom frågan vem som skulle resa sten efter vem följt vissa principer, somliga med generell, andra med regional eller lokalt begränsad giltighet.¹⁵

Vikingatida stenresarmönster (se även tab. 1 och 2)

Även om de flesta vikingatida runstenar rests av män efter män, förekommer kvinnliga stenresare överallt, a) ensamma (12,5% av samtliga fall) eller b) tillsammans med män (14,5%).

a) Andelarna *ensamma kvinnliga stenresare* är anmärkningsvärt lika i olika delar av Skandinavien; i de flesta svenska landskap något högre än genomsnittet, i Danmark och Norge något lägre. Småland — och Bornholm — utgör dock lysande undantag med bottennoteringen 4%. Då denna bild knappast kan till-

Tabell 1. Procentuell fördelning av kollektivt resta stenar och stenresarnas könsfördelning, stenresarkategorier.

Antal	Område	Kollektivt resta stenar*	Stenresarnas könsfördelning		
			enbart män	enbart kvinnor	män och kvinnor tillsammans
38	Norge	18,5	89,5	10,5	—
96	Västergötland	20	81,5	13,5	5
74	Småland	20,5	92	4	4
167	Danmark	22	86	11,5	2,5
163	Östergötland	26,5	79	15,5	5,5
258	Södermanland	56,5	74	13	13
745	Uppland	64,5	63	13	24
29	Öland	69	76	7	17
14	Västmanland	21,5	85,5 (12)**	14,5 (2)	—
11	Närke	27,5	63,5 (7)	36,5 (4)	—
11	Gästrikland	45,5	73 (8)	18 (2)	9 (1)
15	Gotland	66,5	66,5 (10)	7 (1)	26,5 (4)
1621	Totalt	48,5	72,5	12,5	15

* Av flera personer, män och/eller kvinnor tillsammans.

** Antal inskrifter anges inom parentes.

Tabell 2. Relationsfrekvens uttryckt i % av antal relationer i varje områdes inskrifter.¹ De olika relationerna står i den frekvensordning, som gäller Uppland; för Danmark och Småland anges frekvensordning med siffra inom parentes.

Relationer	Uppland 1081 st	Danmark 184 st	Småland 82 st
1. son efter far	32,7	21,2 (2)	39 (1)
2. bror — bror	12,5	23,4 (1)	22 (2)
3. hustru — make	10,2	6,5 (5)	1,2 (7)
4. far — son	8,6	4,9 (6)	18,3 (3)
5. mor — son	8	2,2 (10)	3,7 (5)
6. man — man (ospec.)	6,5	13,6 (3)	6,1 (4)
7. dotter — far	5,6	—	1,2 (7)
8. kvinna — man (ospec.)	3,1	2,7 (9)	—
9. man — sig själv	2,6	0,5 (12)	—
10. son — mor	2,3	4,3 (7)	—
11. manl. släkting — dito	2,2	3,8 (8)	3,7 (5)
12. syster — bror	1	—	2,4 (6)
far — dotter	1	—	—
13. make — hustru	0,6	1,6 (11)	—
14. kompanjon — dito	0,3	8,7 (4)	—
Övriga relationer, tills. (t.ex. bror — syster, manl. släkting — kvinna)	2,8	6,6	2,4

¹ I mer än 90 % av alla inskrifter är relationerna mellan stenresare och avlidna specificerade, och för att analysera de olika slagen av dessa relationer har ett system med över- och underkategorier använts, vilket utförligt presenteras i författarens *Property and Inheritance in Viking Scandinavia* (1988), ss. 10, 41—3. De flesta inskrifter handlar om enkla relationer (t.ex. en son reser sten efter sin far), men ofta (speciellt i östra Sverige) förekommer olika kombinationer av relationer, som t.ex. när den dödes söner och hustru reser sten tillsammans. För att kunna kartlägga samtliga slag av relationer var det därför nödvändigt att lösa upp alla kombinationer, så att en sten rest av son och hustru räknades som exempel på två relationer, dels *son efter far*, dels *hustru efter make*. Tabellen visar alltså *inte* inskriftstyper utan i vilken frekvensordning de olika slagen av relationer förekommer i Uppland, Danmark resp. Småland.

(Det totala antalet undersökta inskrifter är 1621; antalet relationer 2116.)

skrivs slumpen eller antas avspegla demografiska förhållanden, måste den slutsatsen dragas att kvinnor normalt inte ensamma reste sten, så länge män fanns till hands att göra det, och att situationer när det ankom på kvinnor att träda i mäns ställe tycks ha inträffat betydligt mer sällan i Småland och på Bornholm än på andra håll.

b) Att *män och kvinnor reser sten gemensamt* är ett bruk, som huvudsakligen är koncentrerat till Uppland, Öland och Södermanland; i övriga Sverige och i

Danmark förekommer det endast sällan, i Norge aldrig. Denna skillnad mellan de tre nämnda östsvenska landskapen och övriga Skandinavien är mycket markant, och det finns flera. Starkt förenklat kan man faktiskt tala om *två* olika stenresarmönster, vardera mest renodlade i Uppland resp. Danmark. Övriga regioner företer drag av båda, men i varierande grad.

Det "uppländska" mönstret domineras av kollektivt resta stenar; flera familjemedlemmar reser här ofta en runsten gemensamt. Bland stenresarna förekommer allra oftast den avlidnes söner, mindre än hälften så ofta hans bröder, och därefter följer i frekvensordning hans hustru, mor och dotter, medan mer avlägsna manliga släktingar eller kompanjoner endast är sparsamt företrädda. Kvinnorepresentationen bland stenresarna är genomgående hög, vilket har med gruppresarbruket att göra; i Uppland är i genomsnitt var fjärde runsten rest av kvinnliga och manliga familjemedlemmar tillsammans. Detta innebär att vi här även möter kvinnor, vilka i övriga Skandinavien s.a.s. dolts bakom sina män eller manliga släktingar. För det mesta rör det sig om änkor tillsammans med söner till den avlidne, ofta om föräldrar, men ibland även om döttrar tillsammans med söner, en kombination, som dock ytterst sällan förekommer utanför Uppland.

Både *Öland* och *Södermanland* uppvisar ett huvudsakligen "uppländskt" stenresarmönster men Södermanland har en avsevärt lägre andel stenar resta av kvinnor och män tillsammans. Här dominerar inte heller de gruppresta stenarna såsom i Uppland. *Bornholms* runstenar är resta mycket senare än övriga danska och tillhör samtliga perioden efter ca 1050. Med sina kristna kors och böner liknar de mycket de uppländska, och även stenresarmönstrets rena familjekaraktär pekar i samma riktning. Gruppresande är vanligt förekommande, men vad som skiljer Bornholm från Uppland är att detta *inte* inkluderar kvinnor; på Bornholm finns för övrigt endast en enda sten, som rests av en kvinna.

Småland intar en särställning i det att såväl stenarnas rena familjekaraktär som det relativt starka kristna inslaget pekar mot det "uppländska" mönstret, medan de låga andelarna gruppresta stenar resp. kvinnliga stenresare pekar mer emot det "danska" mönstret.

Det "danska" mönstret domineras av individuellt resta stenar, låg kvinnorepresentation och ett relativt stort inslag av andra än de närmaste familjemedlemmarna bland stenresarna. Utmärkande för både Norge och Danmark (utom Bornholm) är den höga andelen *brorsstenar* men relativt låga andelen stenar resta av söner efter fäder. Typiskt för detta mönster är också den närmast totala avsaknaden av stenresande döttrar och systrar men den i gengäld relativt höga andelen ospecificerade "män", vilka kan ha varit släktingar (svärsöner, svågrar etc.) eller kompanjoner. Just *kompanjonstenarna*, dvs stenar som uttryckligen rests efter en "fælle" (en handelspartner eller vapenbroder) är vanliga på danskt område men sällsynta på andra håll. Mönstret kännetecknas vidare av olika slags *titlar* ("thegn", "dräng", "landman" etc.), vilka sannolikt betecknade kung-

liga tjänster, och det skall slutligen framhållas att det endast är i Danmark som kungliga personer reser sten.

Västergötland och Östergötland företer i huvudsak likartade mönster med mer "danska" än "uppländska" drag. Med Norge och Småland delar dock Västergötland särdraget att uppvisa en hög andel stenar resta av fäder efter söner, något som är ovanligt på andra håll.

En översikt som denna ger naturligtvis endast en starkt förenklad och därmed ofullständig bild. På grund av sin relativa fåtalighet (och svårigheten att statistiskt behandla) har runstenarna från Hälsingland, Gästrikland, Västmanland, Närke och Gotland utelämnats ur ovanstående mönsteröversikter, men trots vissa särdrag kan dessa ändå i huvudsak sägas ha mest gemensamt med det "uppländska" mönstret.

Det skall slutligen betonas att stora skillnader finns inom de olika regionerna; ibland skiljer sig stenresarmönstret t.o.m. mellan angränsande bygder. Ett exempel härpå är hundaret Håbo i Uppland, som uppvisar en rad "danska" drag, medan grannhundaret Ärlinghundra är genomgående "uppländskt" till sin karaktär.

På vilka personer ankom det att resa sten?

Även om stora skillnader i mönster kan konstateras, gäller dock för *hela* Skandinavien att vi bland stenresarna oftast möter de avlidnas närmast anhöriga eller kompanjoner, dvs personer som kan antagas ha haft anspråk på hela eller delar av kvarlåtenskapen. De efterlevandes anspråk kan ha gällt *arv* (av jord, lösöre, titlar, social ställning) för egen eller omyndigs del, *dispositions rätt* till egendom, som förvaltats av den döde eller rätt till *andel* av något som stenresare och avliden ägt gemensamt (t.ex. makar med bogemenskap eller kompanjoner med gemensamt skepp etc.) Att det just var de nya egendomsförhållanden, vilka följde på ett dödsfall, som bestämde hur inskriften skulle formuleras, indiceras av de många fall, där flera resare med olika relationer till den avlidne är inblandade. En inskrift från Säby i Uppland ger här ett typiskt exempel:

"Otrygg och Bonde och Alvrik reste denna sten efter Kåre, sin far, och Gunned efter sin man . . ." ¹⁶

Angivandet av stenresarnas resp. förhållande till den avlidne förlänger och komplicerar inskriften, men det har tydligen ansetts viktigt i sammanhanget; med tanke på det svårarbetade materialet och den (oftast) begränsade ristningsytan kan vi nämligen utgå ifrån att inget överflödigt bereddes plats i inskriften. Förklaringen torde vara att de efterlevande på grund av sina olika slags relationer till den avlidne också haft olika slags anspråk på kvarlåtenskapen; i inskriften fastställs de olika slag av släktskap, som i detta fall gav de namngivna sönerna rätt till farsarv och änkan rätt till ev. boslott och rätt att nu själv disponera sin egendom (hemgift och morgongåva). Några *direkta* arvsanspråk

torde änkan inte ha haft (i ingen kontinentalgermansk lag ärver makar varandra), men väl anspråk på framtida bakarv, om hon nämligen skulle överleva sönerna.

Det är inte bara detta noggranna specificerande av inbördes relationer, som talar för en tolkning av inskrifterna som arvs- och egendomsdeklarationer, utan kanske framför allt stenresarmönstret i sig; även om de flesta stenar rests av män, förekommer ju kvinnor regelbundet som stenresare överallt, och det är svårt att se i vilket annat än arvs- och egendomssammanhang som kvinnliga efterlevande oftast helt saknat men ibland tillmätts betydelse, och ibland *ensamma* representerar den avlidnes anhöriga.

Utan att gå in på syftet med runstensresandet i varje enskilt fall kan det slås fast att stenresarmönstret i stort *avspeglar* rådande arvs- och egendomsförhållanden. Härmed inte sagt att det direkt skulle avspegla arvsmonstret, för om så vore fallet, skulle de skandinaviska arvsprinciperna vara unika i Västeuropa och vittna om en arvsordning, där döttrar måste stå tillbaka inte bara för söner utan även för såväl bröder som föräldrar till den döde, och där systrar så gott som aldrig fick arva sina bröder. Att döttrar och systrar faktiskt ärvde sina fäder resp. bröder oftare än stenresarmönstret anger framgår både direkt och indirekt, dels genom referenser och tilläggsupplysningar i inskrifterna, dels av det faktum att många ärvande kvinnor dolts bakom sina stenresande makar, farbröder eller andra manliga släktingar. Det står därför klart att en fullständig analys av varje enskild inskrift är nödvändig för bättre kunskap om skandinaviska arvsprinciper. Vad *stenresarmönstret* visar är vilka som efter ett dödsfall övertog ansvaret för den avlidnes kvarlåtenskap, vare sig den enbart bestod av egendom (jord och/eller lösöre) eller även innefattade olika slag av rättigheter, förpliktelser och ev. maktställning, som den avlidne haft.

De regionala skillnaderna i stenresarmönster aktualiserar frågan om skillnaderna i spridningsmönster och väcker därtill en rad nya. Hur kommer det sig att de flesta runstenar i Danmark, Norge, Götalandskapen och Småland rests individuellt, medan de flesta i Uppland, Södermanland och på Öland rests kollektivt? Om min tolkning av inskrifterna som arvs- och egendomsdeklarationer är riktig, tyder denna skillnad på att man i de förstnämnda områdena varit mån om att låta arvet förbli odelat, medan man i de tre östsvenska landskapen varit mer benägen att skifta det mellan flera arvsberättigade, antingen så att dessa utskiftades med var sina andelar eller det rörde sig om en ägogemenskap, inom vilken delägarna tillerkändes individuella kvoter. I dessa östsvenska landskap — och på Bornholm — verkar hela 75% av runstensmaterialets fädernearv ha delats mellan flera söner, i Uppland även mellan söner och döttrar. En tänkbar förklaring är att stenresarnas anspråk i Danmark, Norge, Götalandskapen och Småland huvudsakligen gällt *jord*, medan de i de östsvenska landskapen kan ha omfattat även andra tillgångar. Denna skillnad kan kanske till viss del avspegla olikheter i försörjningsresurser; åtminstone i Mälardalen fanns gott om andra viktiga inkomstkällor än jorden, inte minst den lönsamma handeln, framför allt

med järn, skinn och pälsverk.

De olika arvsprinciper som tillämpats av tidens stenresare måste dock framför allt ha påverkats av *politiska* förhållanden. Speciellt i Danmark, men även i Götalandskapen, var kungamakten starkare än i Mälardalen, och detta skulle kunna förklara den höga andelen odelade arv i dessa regioner, antingen så att det legat i kungamaktens intresse att hålla ihop förlänad jord och till denna knutna tjänsteplikter och avgifter eller i självständiga jordägares intresse att — i reaktion mot den växande kungamakten — slå vakt om den jordegendom, som utgjorde grundvalen för deras egen maktposition.

Vad som än kan ligga bakom de konstaterade olikheterna, är dock själva huvudfrågan hur det kommer sig att vi just under 1000-talet får den mängd av information om rådande ansvars-, arvs- och egendomsförhållanden, som runstenarna bär på. *Vad var det som hade framkallat behov av att offentliggöra dessa förhållanden, och varför tog sig själva offentliggörandet överallt ett så uniformt uttryck?*

Det vikingatida runstensmodets uppkomst, spridning och funktioner

Den speciella typ av inskrifter, som utmärker det vikingatida runstensmodet, börjar bli vanlig först under 900-talets andra hälft, och allt talar för att modet spridits från Danmark, och att Harald Blåtands stora runsten efter föräldrarna i Jelling varit den verkliga impulsgivaren. Haralds sten är ett minnesmärke inte bara över Gorm och Thyre utan i lika hög grad över honom själv; med inskriften deklarerar han 1) sin ställning som son — och därmed rättmätig arvtagare — till de avlidna föräldrarna, 2) sitt "vinnande" av hela "Danmark" och Norge samt 3) sitt kristnande av danerna.¹⁷ Gorm hade dött som hedning, men uppenbarligen hoppades Harald uppnå att nådens sol ändå skulle lysa över fadern; av allt att döma var det nämligen han, som i omedelbar närhet till den praktfulla stenen med sin dominerande Kristusgestalt lät bygga den kyrka, till vilken Gorms kvarlevor flyttades.¹⁸

Bruket att resa samma typ av sten (om än i blygsammare skala) över anhöriga, ibland i kombination med andra minnesmärken, spred sig först till hela den tidens överklass, som därigenom kunde visa att den tillhörde samhällets elit. Spridningen *utanför* danskt område beror säkert på att danerna åtnjöt stor prestige, och de danska kungarnas, speciellt Sven Tveskäggs och Knut den stores, inflytande i stora delar av Skandinavien kan inte nog understrykas. Överallt kom inskrifterna att utformas på ungefär samma vis som i Jelling enligt formeln "NN lät göra detta minnesmärke (eller "lät resa denna sten"/"rista dessa runor") efter NN", oftast följd av ett noggrant angivande av hur stenresaren var relaterad till den avlidne. Det är ju just genom denna resarformel som de vikingatida runstenarna skiljer sig från både tidigare och senare minnesstenar. Själva Jelling-dekoren slår inte igenom på samma vis — därtill var den antagligen alltför komplicerad, men den går igen i de konstfulla ormslingor och djurfigurer,

som utmärker framför allt det uppländska materialet.¹⁹

När Haralds sten i Jelling här tillmäts så stor betydelse som impulsgivare, beror det inte bara på det inflytande som den — i kraft av resarens prestige — måste ha utövat över inskrifternas utformning överallt, utan även på det faktum att den såsom det första skandinaviska monumentet i sitt slag symboliserar övergången från hedendom till kristendom. Liksom hedniskt och kristet möts i denna danska kungafamilj, möts hedniskt och kristet begravningskick i Jelling, där Gorm, som först begravts på hedniskt vis i en av de två stora gravhögar som Harald låtit färdigställa,²⁰ sedan får en kristen begravning och hedras med en kristen runsten, placerad precis mitt emellan de båda högarna. Men Haralds sten symboliserar inte bara övergången från en religion till en annan utan även övergången från ett styrelsesätt till ett annat. Före Harald hade danska kungar nöjt sig med *indirekt* kontroll — genom överhöghet över lokala makthavare — men med Harald och sonen Sven lades stora områden under *direkt* kunglig kontroll.²¹ Denna politiska nyordning måste ha medfört stora sociala och ekonomiska förändringar, och det är sannolikt dessa som har utlöst explosionen av runstensresande från och med 900-talets sista decennier. I de områden, som starkast berördes, uppstod behov av att hävda motstånd emot resp. anslutning till den politiska — och religiösa — nyordningen, och att hävda gamla eller nya rättigheter, till jord, titlar och maktställning.²² Mot dessa behov svarade resandet av runstenar, genom vilka diverse anspråk och ställningstaganden kunde offentliggöras, varvid Haralds egen sten tjänat som förebild.

Själva distributionen av danska — och norska — runstenar skulle i så fall kunna avspegla graden av politisk nyordning; dvs vi kan vänta oss flest runstenar, där den varit som mest kännbar. Att ett område som södra Jylland saknar runstenar beror sannolikt på att det redan behärskats av kungamakten och därför inte heller genomgick några förändringar, medan å andra sidan runstensfattigdomen i större delen av Norge, liksom Bohuslän och Halland, skulle kunna förklaras med att den danska kungamakten här nöjt sig med *indirekt* kontroll, och att därför ingen nyordning var aktuell. Att mellersta och norra Jylland, Själland och Skåne varit mest utsatta för förändringarna, indiceras inte bara av den rika förekomsten på runstenar i dessa områden utan även av andra tecken på ökat kungligt inflytande, såsom t.ex. befästningsbyggande, kyrkbyggande och myntprägling.²³

Mot liknande behov, framkallade av politisk (och religiös) nyordning, kan stenresandet ha svarat i Götalandskapen, där en inhemsk kungamakt, säkerligen stödd av den danska, var på stark frammarsch. Om rikedom på runstenar här liksom i Danmark utmärker områden, där den politiska omorganisationen varit som mest kännbar, bör det runstenstomma Kinnekulle vara ett område, över vilket kungamakten redan haft direkt kontroll, en slutsats som stämmer väl med traditionen om det kungliga donerandet av Husaby till stiftets förste biskop och av själva Husabykyrkans klart kungliga karaktär.²⁴ Det är vidare betecknande att Skara i likhet med danska städer som Hedeby-Slesvig, Roskilde och Lund, vilka vi vet varit anlagda av kungamakten, är så runstensfattiga. Annor-

lunda förhåller det sig med Sigtuna, som, fastän anlagd på kungligt initiativ (mot slutet av 900-talet) och centrum för den kungliga utmyntningen ända in på 1030-talet, uppvisar ett både rikt och varierat runstensmaterial.²⁵ Med sin starka anknytning till kyrkan och senare tillkomstid (från och med andra hälften av 1000-talet) hör dock Sigtunas runstenar — liksom flertalet av övriga Upplands — hemma i ett delvis annat sammanhang än Danmarks och Götalands.

Som ovan framhållits, har runstensresandet i Mälardalskapen, på Öland och Bornholm en annan karaktär än i övriga Skandinavien; det har en något senare och framför allt längre blomstringsperiod, uppvisar ett annorlunda resarmönster och bär till största delen en uttalat kristen prägel. Mängden av runstenar i Uppland kan endast delvis bero på att bruket här höll i sig längre; en viktig orsak måste också vara att bruket anammats av en anmärkningsvärt stor del av befolkningen. Här var det inte huvudsakligen bland de högsta skikten, som modet slog igenom, utan det hade en betydligt bredare förankring än i t.ex. Danmark och Västergötland.²⁶

De omvälvande samhällsförändringar, mot vilket stenresandet förutsätts svara, tycks alltså i Mälardalen och på Öland (ev. även Bornholm) ha ägt rum senare, tagit längre tid i anspråk och direkt berört en större del av befolkningen än i Danmark och Götalandskapen. Tyvärr vet vi fortfarande för litet om den politiska organisationen i Uppland under 1000-talet, men så mycket står klart att centralmakten här hade betydande svårigheter att hävda sig.²⁷ I vilken utsträckning det uppländska stenresandet var föranlett av kungliga försök till utvidgad kontroll är därför en fråga som måste undersökas närmare. Med tanke på Håtunas och det närliggande Sigtunas karaktär av kungliga stödjepunkter i Uppland är det värt att notera att *Håbo* (samt de angränsande hundarena Trögd och Åsunda) faktiskt uppvisar ett stenresarmönster, som radikalt skiljer sig från övriga Upplands, och i stället företer stora likheter med Götalands.²⁸

Vad som kan konstateras är i vart fall att det uppländska stenresandet i mycket stor utsträckning föranletts av den *religiösa* nyordningen och avspeglar det sätt, på vilket kristnandet av landskapet genomfördes. Utan en stark centralmakt bakom ryggen måste missionerande präster och biskopar givetvis söka stöd hos lokala makthavare men var för sitt uppbyggnadsarbete också beroende av insatser från alla som hade något att bidra med. Mycket talar för att stenresandet ofta varit ett sätt för enskilda familjer att "dokumentera" sin kristna trostillhörighet och därmed sitt aktiva stöd till kyrkans representanter.²⁹ Då detta stöd bör ha varit av ekonomisk natur, låg det i båda parter intresse att arvs- och egendomsförhållanden klarades ut. Det är t.o.m. möjligt att många inskrifter varit "auktorerade" av kyrkans män och att runmästarens signatur innebar ett bekräftande av själägåvor och ett andligt beskydd av de personer, som inskriften nämner, samt av deras egendom.

En form av själägåvor, som direkt omtalas i inskrifter runt om i Skandinavien är *brobyggen*. Att "bygga bro", dvs att genom vägröjning, byggande av vadställen eller ladbroad över sankmark förbättra kommunikationerna, ansågs vara en

Gudi behaglig gärning, uppmuntrad av kyrkans män. Om dylika brobyggen vittnar ca 120 inskrifter, varav nästan hälften i Uppland, där ett exempel också finns på byggande av ett "själahus" (en viloplats för vägfarande).³⁰ Ofta sägs i inskriften att de efterlevande utfört dylika välgärningar för den dödes själ, dvs för att kyrkans representanter skulle hjälpa de avlidna ut ur skärselden med sina böner. Men själägåvor behövde inte alltid ha varit av denna natur eller storleksordning; för sin uppbyggnad måste kyrkan ha varit beroende av alla sorters bidrag, i jord eller lösöre, från hög som låg. Så länge "frikyrkosystemet" bestod i Uppland, kan alltså de kristna runstenarna ha fungerat som monument över kyrkans välgörare,³¹ och det kan ha varit i just denna egenskap som många av dem flyttades till kyrkor och kyrkogårdar, så snart sådana började byggas.

Det är säkert mot denna bakgrund som de "självesta" runstenarna skall ses. Totalt känner vi till ett trettiotal inskrifter, vilka människor uttryckligen låtit rista "efter sig själva", och med två undantag återfinns de i Mälardalen, de allra flesta i Uppland. Vad kan ha föranlett dessa människor att själva ombesörja sina minnesmärken? Något skämtsamt brukar de kallas "skrytstenar", vilket är en mindre lyckad beteckning, då ju framhållandet av stenresaren själv (och hans insatser) inte är något som utmärker dessa framför andra runstenar.³² Skrytbehovet kan därför knappast ha varit den främsta drivkraften bakom självresandet; sannolikt låg behovet på ett helt annat plan. Då ju minnesmärken normalt restes av de efterlevande (i 98,5 % av fallen), och det bör ha varit mer hedrande att få sitt eftermäle formulerat av andra, framstår "självestandet" som något av en nödlösning, en utväg som tillgreps, om nära anhöriga saknades eller av någon anledning inte kunde förväntas utforma minnesmärket eller över huvud taget utföra ens sista vilja så som man önskade. Just i Uppland rådde förhållanden, som skulle kunna förklara varför vissa personer här tog det säkra före det osäkra och reste sten efter sig själva. För kristna personer var det viktigt att mot ett löfte om själägåva försäkra sig om kyrkans förböner, och de som inte hade anhöriga att lita till för uppfyllande av detta löfte måste själva se till att det uppfylldes, medan de själva var i livet. Då de flesta av de självresta stenarna är uttalat kristna (8 talar dessutom om brobyggen och en om pilgrimsfärd till Jerusalem), förefaller det rimligt att bakom dem se personer, vilka försäkrar sig om kyrkans tjänster efter sin död.³³ Medan övriga stenresare är personer som tagit ansvar för *andras* kvarlåtenskap, är alltså "självestarna" personer som tar ansvar för *sin egen* kvarlåtenskap och med runstenar efter sig själva markerar att så var fallet.

Sammanfattning

Starkt förenklat skulle det vikingatida runstensresandet kunna karaktäriseras som huvudsakligen *politiskt* betingat i Danmark och Götaland, men huvudsakligen *religiöst* betingat i Mälardalen (samt på Öland och Bornholm). En sådan — grov — karaktärisering kan tjäna som en påminnelse om de olika funktioner

som stenresandet fyllt på olika håll i Skandinavien, men den kan också stå hindrande i vägen för en mer nyanserad bild. För en fördjupad förståelse av det samhälle, som runstenarna är en produkt av, är det uppenbart att *alla* runstensbärande regioner måste bli föremål för förnyade närgångna och tålmodiga detaljundersökningar, språkliga, arkeologiska, konstvetenskapliga och historiska.

I detta förslag till helhetssyn har jag gjort mig skyldig till många förenklingar och generaliseringar, vilka dock förhoppningsvis inte uppfattas som alltför störande av olika ämnesexperter. Som inledningsvis framhållits, är jag starkt medveten om de olika slags invändningar som kan göras, att många trådar hänger löst, och att viktiga frågor har lämnats obesvarade, men denna artikel är tänkt som ett *bidrag till en diskussion*, där förhoppningsvis vederbörlig hänsyn kommer att tagas till de olika stenresarmönster, vilka framkommit som resultat av mitt eget arbete.

Noter

1. Givetvis har många forskare i olika slag av specialstudier företagit jämförande undersökningar, men vad som åsyftas här är bristen på helhetsperspektiv i diskussionen om stensresandets funktioner, vilket begränsat användandet av runstenarna som historiska källor. Ett exempel på skandinaviskt helhetsperspektiv ger dock Arndt Ruprecht, *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften*, Göttingen 1958.
2. Här är inte platsen att redogöra för alla relevanta arbeten, utan för såväl avslutad som pågående specialforskning hänvisas till fortlöpande projektbeskrivningar och bibliografier i den norska tidskriften *Nytt om Runer; Meldingsblad om runeforskning* (adr. Runearkivet, St. Olavs gt. 29, N-0166 Oslo 1.)
3. Dvs alla de vikingatida runinskrifter på resta stenar och fasta hållar, som finns publicerade i *Danmarks Runeindskrifter (DR)*, red. L. Jacobsen & E. Moltke, København 1942; *Norges Innskrifter med de Yngre Runer*, red. M. Olsen & A. Liestøl, Oslo 1941—60; *Sveriges Runinskrifter (SR)*, publ. av Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Stockholm 1911—. De nyfynd, som publicerats efter utgivningen av dessa verk, kommer att inkluderas i mitt fortsatta arbete. För en utförligare presentation av materialet och analysresultaten, se Birgit Sawyer, *Property and Inheritance in Viking Scandinavia; the Runic Evidence*, Alingsås 1988.
4. Denna artikel bygger på en skiss, som tillsänts kolleger för benägen granskning. Att den färdiga versionen i så hög grad skiljer sig från skissen beror på det arbete som var och en haft vänligheten att lägga ned på att ge mig konstruktiv kritik och värdefulla synpunkter. Härför tackar jag varmt Anders André, Eivind Claesson, James Knirk, Mats G. Larsson, Thomas Lindkvist, Jan Meijer, Rune Palm, Thorgunn Snædal, Börje Westlund och Henrik Williams, men fritar dem naturligtvis samtidigt från allt ansvar för det bruk som här gjorts av deras råd!
5. Se t.ex. Sven B.F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige*, Uppsala, 2 uppl. 1984 (i engelsk översättning, *Runes in Sweden*, 1987); Erik Moltke, *Runerne i Danmark og deres oprindelse*, København 1976 (i engelsk översättning, *Runes and their origin; Denmark and elsewhere*, London 1985); R. I. Page, *Runes*, London 1987.
6. Jansson (1984), s. 42 f.; jfr även Moltke (1976), s. 147.
7. Se Otto v. Friesen, "De svenska runinskrifterna", s. 169, i *Nordisk Kultur VI*, Köpenhamn & Stockholm 1933; S.U. Palme, *Kristendomens genombrott i Sverige*, Stockholm 1959, ss. 93, 144.
8. Jfr Ruprecht a.a. (not 1) s. 96 ff.
9. Anne-Sofie Gräslund, "Runstenar, bygd och gravar", *Tor* 21 (1987).
10. Ett exakt antal är omöjligt att ange, då det råder delade meningar om en del stenars hedniska karaktär. Oomtvistat hedniska är i vart fall tre stenar med formeln "Tor vige", fyra med magiska besvärjelser, fem försedda med (tors)hamartecken. Härtill kommer så ett tiotal stenar med dekor som verkar ha hednisk innebörd men där säkerhet är svår att uppnå.
11. I Västergötland finns dessutom tre av de sex *explicit* hedniska runstenarna på svenskt område, en med formeln "Tor vige", (*SR* Västergötland nr. 150) en med hamartecken (nr. 113) och en med magisk besvärjelse (nr. 67, av samma typ som i Danmark). De övriga tre finns i Södermanland, se not 14.
12. Jfr Thomas Lindkvist, *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt; organisatoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid*, Uppsala 1988, s. 27 f.
13. C.I. Stähle, "Sockenbildningen i Törens prosteri", *Namn och Bygd* 38 (1950), s. 100.
14. De hedniska stenarna är en med "Tor vige" (*SR* Södermanland nr. 140) och två med hamartecken (nr. 86 resp. 111).
15. Etablerandet av stenresarmönster har skett på grundval av alla mer eller mindre "fullständiga" inskrifter, dvs inskrifter, där både stenresare och avlidens kön har kunnat

- fastställas, vilket givit ett material på ca 1620 st. (av drygt 2000 genomgångna). Se utförligare härom i *Property and Inheritance...* (not 3).
16. *SR* Uppland, nr. 37 (Säby).
 17. *DR* 42: "Kung Harald bjöd göra detta minnesmärke efter Gorm, sin far, och efter Thyre, sin mor, den Harald, som 'vann' hela Danmark och Norge och gjorde danerna kristna." Om betydelsen av "Danmark", se Peter Sawyer, *Da Danmark blev Danmark; fra ca år 700 til ca 1050* /Danmarkshistorie, bind 3, red. Olaf Olsen, København 1988/, ss. 22—23.
 18. Se Knud J. Krogh, "The Royal Viking-Age Monuments at Jelling in the Light of Recent Archaeological Excavations", *Acta Archaeologica*, vol 53 (1982), s. 204 f.
 19. Om det stora Jelling-djuret påminner dock *SR* Västergötland nr.181 (Norra Åsarp); *DR* 271 och 285 (Tullstorp resp. Hunnestad i Skåne). Om "det stora djuret" och dess utveckling till "banddjur", i Norge och Sverige se även *DR* sp. 798—799, och för stilutvecklingen över huvud taget, se Hans Christiansson, *Sydskandinavisk stil; studier i ornamentiken på de senvikingatida runstenarna*, Uppsala 1959.
 20. Krogh (1982), s. 213.
 21. Peter Sawyer, *Da Danmark blev Danmark...* (not 17), ss. 42, 46, 301 och 355.
 22. Jfr även Klaus Randsborg, *The Viking Age in Denmark the formation of a state*, København 1978, kap. 3.
 23. Peter Sawyer, *Da Danmark blev Danmark...* (not 17), ss. 276—277 och 291—333.
 24. Se t.ex. Hilding Johansson, "Skara som stiftsstad", spec. ss. 387—415, i *Skara I; före 1700; Staden i stiftet*, Skara 1986; Birgit Sawyer, "Skandinaviska omvärdelsehistorier", i *Vetenskap och omvärdering; till Curt Weibull på hundraårsdagen, 19 augusti 1986*, Göteborg 1986.
 25. Se Thorgunn Snædal Brink, *Igul och Björn läto resa stenen ...; runstenar och runinskrifter i Sigtuna kommun*, Sigtuna 1983, samt B. Sawyer, "Sigtuna och dess omland; runstenarnas vittnesbörd", föredrag för XVIII Arkeologkongressen i Trondheim aug. 1989, för publicering i kongressrapport.
 26. Se mer härom i Mats G. Larssons kommande avhandling, *Runstenar och utlandsfärder...*, Lund 1990.
 27. Jfr Thomas Lindkvist, *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt...*, 1988, s. 59—61.
 28. Så till exempel är det i dessa tre hundaren mycket ovanligt att kvinnor och män reser sten tillsammans, kvinnorepresentationen bland stenresarna är därför mycket låg, och inga exempel finns heller på att sten rests efter kvinnor. Framför allt skiljer sig Trögd och Åsunda från övriga Uppland genom att det *individuella* stenresandet här dominerar. Ovanlig i Uppland är också den höga andelen *fäder* bland de manliga stenresarna, vilken utmärker Åsunda.
 29. Jfr Sune Lindkvist, *Forngutniska altaren och därtill knutna studier*, Särtryck ur Kungliga Humanistiska Vetenskaps-samfundets Årsbok 1962—63, avsnitt VII: "Små socknar och småkyrkor", s. 122—123. Jfr även Åke Hyenstrand, " — — — bättre än han förtjänade", *Tor* XV (1972—73), spec. s. 185—188, samt Mats G. Larsson i kommande avhandling, se not 26.
 30. Om kyrkans uppmuntrande av brobyggen talar bl.a. fornengelska homilier, se Aslak Liestøl, "Innskrifter på Eiksteinen", *Stavanger Museums Årbok*, 1972, s. 72 f. Om kvinnornas starka representation bland "brobyggarna", se Birgit Sawyer, "Kvinnor som brobyggare — vad runinskrifterna kan berätta", *Häftan för kritiska studier*, 1989:2, s. 33 f. "Själarhuset" omtalas i *SR* Uppland nr 996 (Karberga).
 31. Se Sune Lindkvist a.a. (not 29) s.122—123.
 32. Beteckningen har säkert att göra med att den mest kände "självresaren" av alla, Jarlabanke i Täby, rest inte mindre än 5 runstenar efter sig själv, nogsam angivande alla sina insatser i trakten. I sitt överdådiga monumentbyggande var dock Jarlabanke på intet sätt representativ, varken för stenresare i allmänhet eller självresare i synnerhet!

33. I en kommande artikel ämnar jag närmare presentera min undersökning av "självresarna". Eftersom just Jarlabanke varit föremål för så mycken diskussion (senast av Helmer Gustavson och Klas-Göran Selinge, "Jarlabanke och hundaret; ett arkeologiskt/runologiskt bidrag till lösningen av ett historiskt tolkningsproblem", *Namn och Bygd* 76 (1988)), tar jag dock kortfattat upp hans stenresande redan här:

Om — som allmänt antages — den store självresaren Jarlabanke i Täby är identisk med den Jarlabanke, vars son Ingefast både rest sten och byggt bro efter sin far, talar detta inte i sig emot min föreslagna förklaring; Ingefast kan ju ha utfört ännu en av Jarlabankes planerade välgärningar. Men som redan Sune Lindqvist varit inne på, är denna identifiering inte den enda möjliga. I själva verket ger den upphov till språkliga och typologiska problem. James Knirk vidareutvecklar en idé, som Lindqvist lämnade öppen, nämligen att självresaren Jarlabanke levat tre generationer före Ingefast. Eftersom namnet Jarlabanke givits två av *Estrids* söner (en i vardera giftet) prövar Knirk att identifiera denne "ur-Jarlabanke" med hennes far (Ingefasts farmors far!) och antar att han varit make till Fastvi och därmed också far till Sven (SR Uppland nr. 150). *Denne* Jarlabanke kan ännu lättare tänkas ha befunnit sig i en situation, där han kände behov av att själv planera för sin hädanfärd — och ombesörja lämpliga minnesmärken. Han överlevde sonen Sven och hade därmed endast dottern Estrid kvar. Huruvida han upplevde även den förste svärsonen Östens död — eller rentav även flera av dottersönernas — vet vi inte, men det starka kyrkliga engagement, om vilket hans stenar vittnar, kan ha varit anledning nog för honom att inte taga några risker med kvarlåtenskapens användande. Sina dispositioner *mortis causa* överlät han inte åt andra att utföra, utan brobyggen och andra vägförbättringar företog han själv, medan han fortfarande var i livet (*sik kvikvan*).

Upplysningen att man rest stenen "sik kvikvan", som förekommer både hos Jarlabanke och flera andra självresare, ger upphov till frågan, när det annars skulle ha skett. Svaret ger sig självt: om man inte reser sten, medan man själv lever, kan man tydligen låta resa den efter sin död. Detta väcker i sig frågan hur ofta andra runstenar har rests efter stenresarnas egen död. Kan man tänka sig att runmästarens signatur i sådana fall garanterade att uppdragsgivarens vilja blivit vederbörligen respekterad och utförd?